

Zahrady, vinice, rybníky v době Karla IV.

BOŽENA PAVELKOVÁ – HOŠŤÁLKOVÁ

V Praze Karla IV., která vyrostla v jedno z největších a nejlidnatějších měst a stala se významným místem, průchodiskem vlivů a sídlem největšího vladaře tehdejší střední Evropy, se díky hospodářské prozíravosti panovníka a velkoryse zvolené koncepci rozvoje města vytvořily ideální podmínky také pro vznik různých druhů zahrad, vinic a rybníků, a to nejen v okolí města, ale i uvnitř městského opevnění.

Kromě rozšíření města na jihovýchod od staroměstských hradeb, přestavby Hradu a nového vybudování Vyšehradu, podporoval Karel IV. také rozvoj a výstavbu starších pražských měst, tedy Starého Města, Hradčan a Malé Strany, která se rozšířila podél Vltavy o rozsáhlé území. Připojená část, ohraničená později Hladovou zdí nebyla nikdy zcela zastavěna; petřínské svahy zůstaly volné, pokryté vinicemi a zahradami.

Přestože starší pražská města, která ztrácela venkovský ráz a nabývala rázu městského, měla i ve stísněných poměrech dosti zelených ploch k užítí i oddechu, bylo Nové Město ve srovnání s nimi městem zahradním. Ve všech jeho částech – severní s Horskou, dnes Hybernskou ulicí, střední s Koňským trhem, dnes Václavským náměstím, jižní s Dobytčím trhem, dnes Karlovým náměstím a nejjihnější se svahy od Slup k východu – se nacházely rozsáhlé zahradní plochy, z nichž určitý díl náležel zpravidla také vinné révě. Zejména pak svahy a údolí nejjihnější části města, jen so-

litterně zastavěné, pokrývaly sady a vinice.

Vznik sadů a zejména vinic v okolí Prahy podpořil Karel IV. úsilím o rozšíření viničné kultury a zdokonalení jejího pěstování. Realizaci svého záměru zajistil dvěma privilegii z roku 1358, kterými nařídil zřizování vinic kolem Prahy v okruhu tří mil. Do jaké míry mu přitom šlo kromě hospodářského povznesení občanů také o vytvoření dojmu prvního vstupu do italské kultury, hlavně pro návštěvníky ze severu, se dá dnes těžko stanovit.

V době Karla IV. bylo na vrcholu evropské proslulosti také české rybníkářství. Že mu přál ve snaze nejen zlepšit podmínky zásobování, ale i kvůli rozvoji tehdejší vědy a techniky, se odráží ve vodohospodářských dílech, mezi něž patří i rybníky. „Již koncem středověku existovaly i pro Prahu předpisy o rybářství, o dobách šetření ryb, o péči o rybníky, o prodeji ryb.“¹

ZAHRADY

Všeobecně se o středověkých zahradách, které vznikly v zemích ležících severně od Balkánu, Alp a Pyrenejí soudí, že byly na rozdíl od přepychových islámských zahrad velmi prosté.

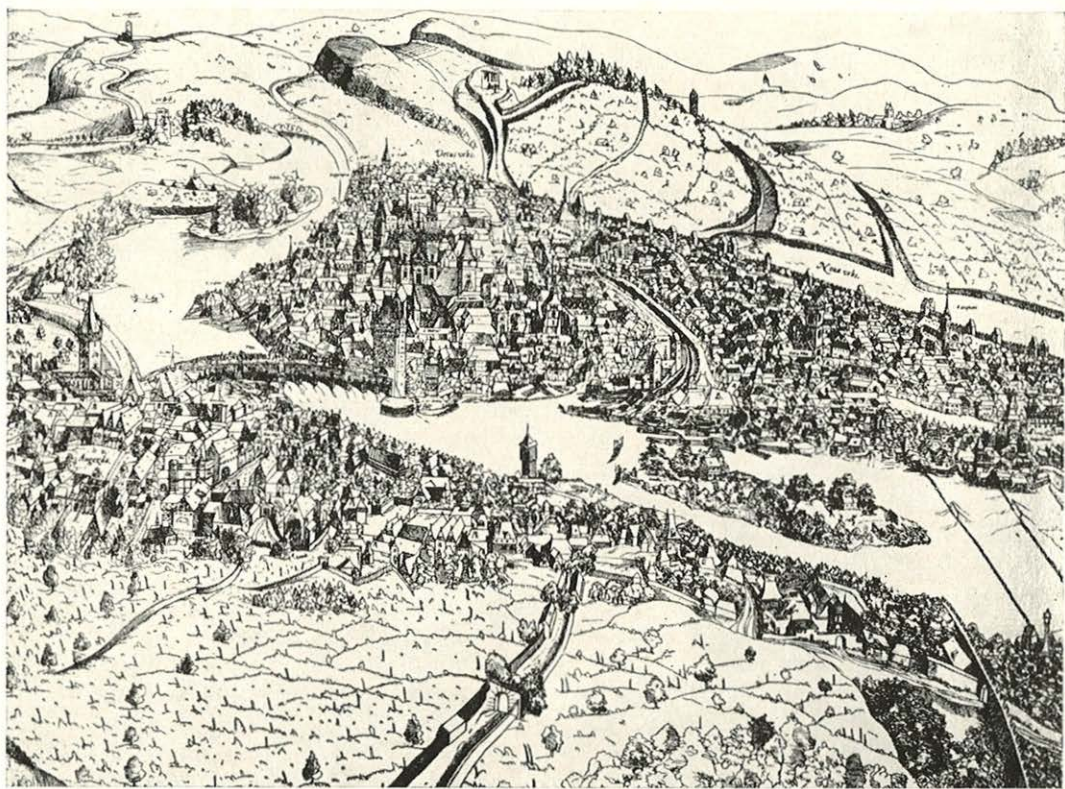
Přestože byla středověká zahrada v našich podmínkách a střední Evropě vůbec skutečně jednodušší a převážně užitková a vlivy východní byzantské kultury, která přejala tradici jižní zahrady římského impéria, přerušil vpád Maďarů do Panonské

nížiny, nepostrádala okrasné motivy. Zbytky starořímské zahradní kultury se přechovávaly i v našich zahradách, zejména klášterních, a okrasné i oddechu sloužící prvky měly také měšťanské i lékárnické zahrady. Je jisté, že Praha, jejíž rozvoj Karel IV. tak velkoryse plánoval a moudře řídil, měla pro rozkvět různých druhů zahrad výjimečně příznivé poměry.

Jaké druhy zahrad v době Karla IV. v Praze byly, jak vypadaly a kde se nacházely? Předpokládat můžeme nejméně osm druhů: zahrady Hradu, klášterní včetně kapitulních a biskupských, hřbitovy, zahrady farních domů, dvorů, špitálů, měšťanské zahrady a lékárnické zahrady.

Zahrady Hradu

Mocný stavební ruch, který si vyžádala přestavba Hradního paláce roku 1304 vyhořelého a přebudování svatovítské baziliky v katedrálu jako by zcela naplnily zprávy z té doby o Hradu pocházející. O jeho zahradách se z nich téměř nic nedozvíme, můžeme na ně pouze usuzovat. Protože uvnitř hradeb nebyl dostatek volných ploch, jeví se přijatelným vysvětlení, že hradní zahrada se nacházela nad Jelením příkopem za nynější Jízárnou, na místě, které se v pozdějších zprávách objevuje pod názvem Stará menažerie. V Jelením příkopu byla vytvořena lovecká obora.²

Praha roku 1562 z dřevorytu J. Kozla a M. Peterleho z Annaberku (reprodukce J. Janátková)

Součástí klášterů, které již existovaly ve starších pražských městech a jejich okolí, i nových klášterů, které Karel IV. založil na Novém Městě, byly klášterní zahrady. Vzhledem k výrazové podobnosti je možné mezi ně zařadit i zahradu biskupského, později arcibiskupského dvorce na Malé Straně a s určitými výhradami také zahrady Vyšehradské kapituly.

Zda měla ta která klášterní zahrada všechny typické části, jak se například uvádějí ve zprávách o ideálním plánu kláštera v St. Gallen z 9. století, to znamená rajský dvůr, lékárnickou a zelinářskou zahradu a hřbitov využitý jako štěpnicí, přesně stanovit nemůžeme. S jistotou můžeme i z pozdějších plánů zjistit pouze rajský dvůr ohraničený křížovou chodbou, která jej zpravidla ze tří stran spojuje s klášteřem a z jedné strany s kostelem. Další uvedené typické části můžeme odhadnout pouze podle tvarů pozemků a písemných zpráv. Většina tehdejších pražských klášterů však navíc měla rozsáhlejší užitkovou zahradu nejen k pěstování léčivky a zeleniny, ale také ovocných stromů a vinné révy.

Díky přísné vazbě na objekty kláštera lze si jasnější představu vytvořit alespoň o jedné typické části klášterní zahrady – o rajském dvoře. U mnohých klášterních souborů existuje vazba kostela na budovu konventu tak, že délka kostela odpovídá rozměrům rajského dvora.

Prokazatelná je tato vazba například u kláštera karmelitánů s kostelem Panny Marie Sněžné Na písku, velmi zajímavá je u kláštera lateránských augustiniánů s kostelem sv. Karla Velikého na Karlově, kde na čtverec rajského dvora osově navazuje kostel s osmiúhelníkovým půdorysem. Poněkud složitější je tento vztah u kláštera benediktinů s kostelem Panny Marie Na Slo-

vanech, kde je nedílnou součástí klášterního souboru také kostelík Nejsvětější Trojice v Podskalí, jehož gotický základ je stejně dlouhý jako rajský dvůr kláštera na Slovanech.

Takřka nepostradatelným prvkem rajského dvora je voda. Uprostřed plochy s křížovou dispozicí vždy stála studna s tekoucím praménkem vody nebo kašna, vodní nádržka, někdy i fontána. Květiny, které se pěstovaly na záhonech založených na křížové dispozici, vytvořené čtyřmi čtvercovými poli a lemované buď nízkou pestrou květinovou obrubou nebo nízkým živým plůtkem, se používaly především k výzdobě oltářů. Hlavně byly pěstovány růže, lilie a fialy.

Lékárnický typ klášterní zahrady byl předchůdcem pozdějších samostatných lékárnických zahrad světských, označovaných také jako botanické. Na zvláštní pro ni vyčleněné ploše se pěstovaly léčivé rostliny k léčebným účelům a koření nejen pro koření jídel, ale také k výrobě dezertních vín a speciálních likérů. Z druhů, které se zde pěstovaly, jsou nejznámější heřmánek, fenykl, kozlík lékařský, šalvěj lékařská, mateřídouška – tymián, levandule, meduňka lékařská, ožanka kočičí, hořec, majoránka, anýz, kmín a další byliny.

Zelinářská část klášterních zahrad měla někdy vyčleněnu samostatnou na pravidelné záhony dělenou plochu nebo byla spolu s lékárnickou zahrádkou součástí užitkové zahrady zahrnující také štěpnice, vinice a chmelnice.

Velmi často patřily k zahradním plochám klášterů hřbitovy, které se obvykle nacházely hned u kostela.

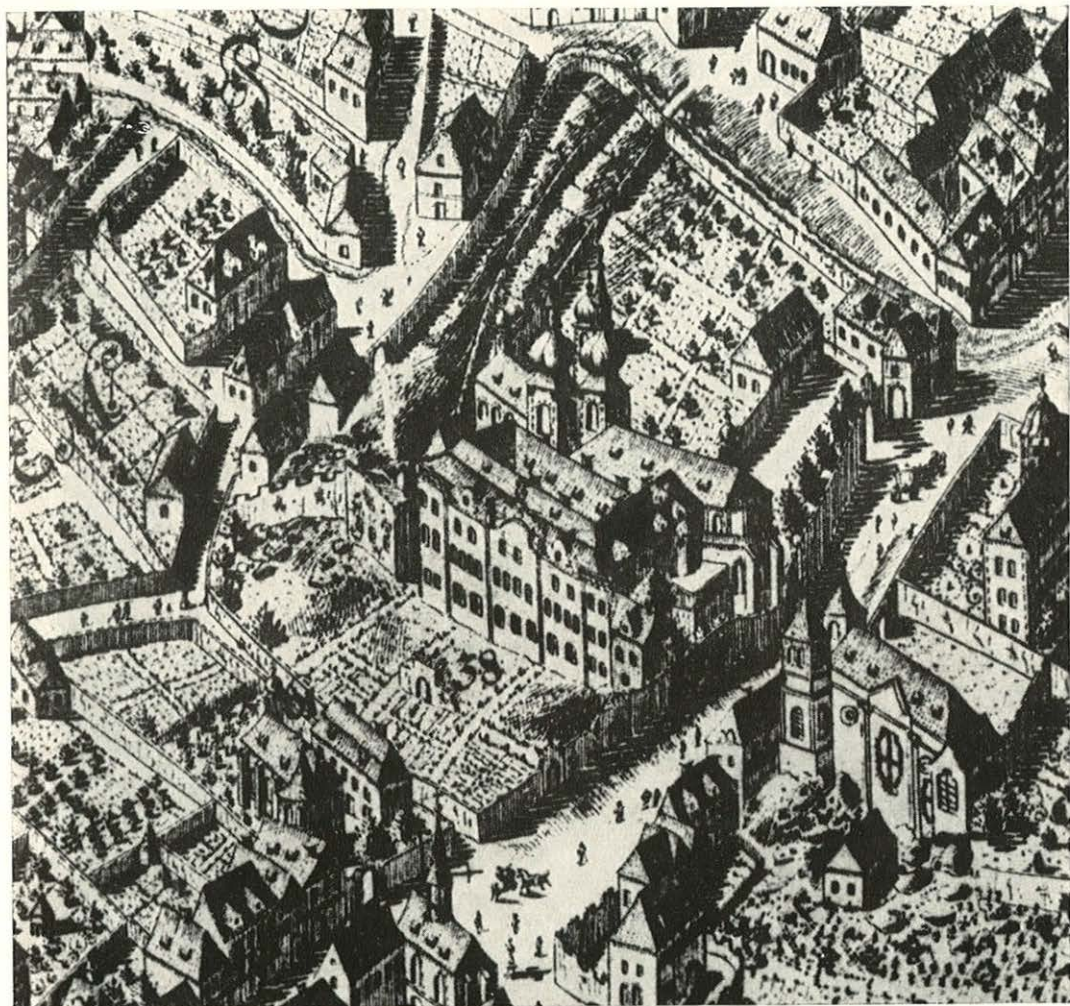
Pro zastoupení všech zmíněných částí klášterních zahrad, hlavně rozsáhlých užitkových ploch jako součástí klášterních areálů, měly předpoklady jen Karlem IV. nově založené kláštery na území Nového

Města nebo kláštery v okolí tehdejší Prahy. Klášterní soubory, které se nacházely na území starších pražských měst, sice u svých budov zahrady také měly, ale to byly pouze menší zahradní komplexy, tvořené někdy jen rajským dvorem a drobnou lékárnickou a zelinářskou zahrádkou. V takových případech byly užitkové zahrady buď u jejich dvorů nebo existovaly jako samostatné ovocné zahrady nebo vinice a chmelnice.

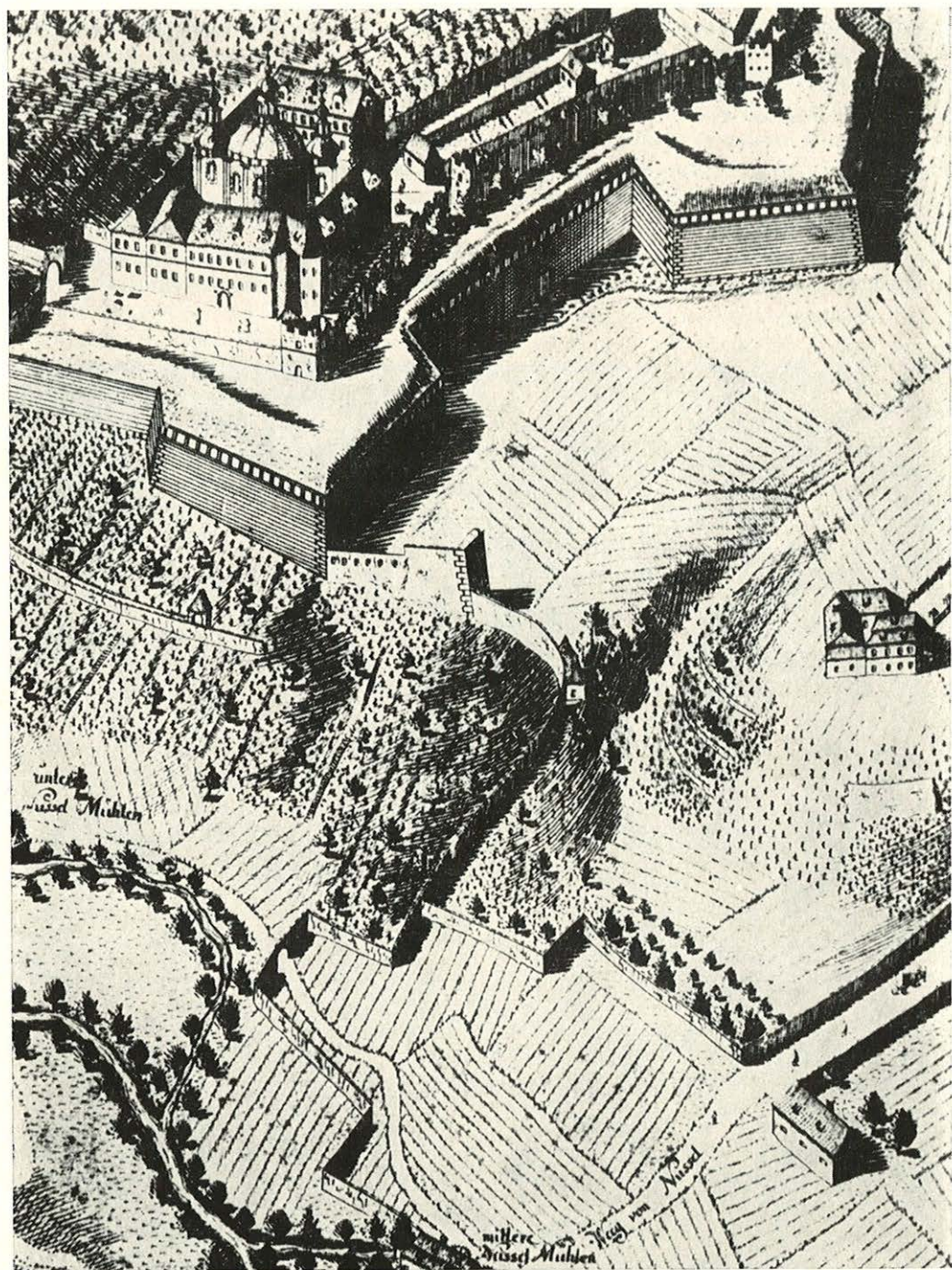
Tato forma pochopitelně nevylučovala užitkovou zahradu jako součást klášterního souboru.

Všem šesti klášterům, které Karel IV. na Novém Městě založil, věnoval velká území.

Do hranic pozemků kláštera karmelitánů u Panny Marie na Slovanech patřilo území tvaru nepravidelného šestiúhelníku, složeného ze dvou kosodélníků, jejichž společná základna vytvářela severojižní osu pro ře-

Zahrady kláštera Na Slovanech z plánu D. Hubera (1769) – (reprodukce J. Janatková)

Zahrady augustiniánského kláštera na Karlově a vinice na svahu Botiče z plánu D. Hubera z roku 1769 (reprodukce J. Janatková)

šení budov. Zahradu měl tento klášter jak severně od budovy konventu a kostela, kde byl kromě toho ještě hřbitov, tak jižně od kláštera, kde zase byly navíc vinice a hospodářské příslušenství. Svými pozemky, které měl klášter ještě dál na sever v kotlině se studánkou Pučkou, sousedil se zderazskou zahradou tzv. Vévodova hrádku.

Využití pozemků kláštera augustiniánů u sv. Karla Velikého na Karlově, který tehdy zabíral celou vyvýšeninu nad svahy k Botiči, určovala členitost terénu. Zahrada se ve tvaru obráceného L táhla od západu k východu a pak od jihu k severu. Na severu přiléhala k budově kláštera ještě další téměř čtvercová zahradní plocha. Prudké svahy k Botiči pokrývaly vinice.

Zahradu kláštera servitů s kostelem Panny Marie na Trávníčku tvořily kromě rajskeho dvora a hřbitova dvě plochy obdélníkového tvaru. Jižní obdélník měl delší strany na severu a jihu, východní naopak na východě a západě. Hřbitov navazoval na budovu konventu v jihozápadním rohu a v obloukovitém tvaru přiléhal k západní kratší straně kostela.

Území jediného ženského kláštera v Novém Městě, augustiniánek u sv. Kateřiny, obklopovalo komplex budovy konventu s kostelem ze tří stran – jihozápadní, jiho-východní a severovýchodní. Zahrady k objektům přiléhaly jen z jihovýchodní a severovýchodní strany.

Klášteru benediktinů ambroziánů u sv. Ambrože, v místech dnešního domu u Hybernů, náležela veliká zahrada, která asi zaujímal valnou část jeho areálu, vymezeného dnešními ulicemi Na Poříčí, Havlíčkovou a Hybernskou.

U kolegia kanovníků s kostelem sv. Apolináře na Větrníku zapadala zahrada menšího rozsahu do rohu budov východně od kostela. Svahy kolem ostrohu vrchu Větrníku pokrývaly vinice.

Zahrady měly i oba starší kláštery zahrnuté do Nového Města s původním osídlením, a to klášter křižovníků Božího hrobu u sv. Petra na Zderaze i malý klášter cestýnů u kaple sv. Michala na Slupi.

Pro úplnost považují za potřebné alespoň vyjmenovat, které kláštery zde byly a kde se tedy také nacházely klášterní zahrady v době Karla IV. ve starších pražských městech.

Na Starém Městě to byly zejména mužské a ženské kláštery dominikánů u sv. Klimenta, cyriaků u sv. Kříže Většího, křižovníků s červenou hvězdou u sv. Františka, menších bratří u sv. Jakuba, servitů u sv. Michala, německých rytířů u sv. Benedikta, františkánů a klarisek bl. Anežky u sv. Františka, benediktinek u sv. Ducha, dominikánek u sv. Anny a kapituly u sv. Jiljí.

Na Malé Straně byly tenkrát pouze dva mužské kláštery, a to augustiniánů u sv. Tomáše a maltézských rytířů u Matky Boží pod řetězem. Pokládám za správné zařadit sem ještě zahradu biskupského dvorce založeného v roce 1248, protože v té době svým vzhledem plně odpovídala charakteru klášterních zahrad. První písemná zmínka o této zahradě pochází až z roku 1336. Je to nejstarší dosud zachovaná zahrada v Praze a v současnosti ji známe pod názvem Vojanovy sady.

K území Hradčan připojil Karel IV. roku 1360 strahovský klášter premonstrátů s opatským kostelem Panny Marie, ke kterému patřily rozsáhlé zahradní plochy pravděpodobně všech vyjmenovaných typů včetně hřbitova. Na Pražském hradě stál nejstarší klášter v Čechách, zřízený v letech 965 až 973 pro řád benediktinek při kostele sv. Jiří.

Vzhledem k podobnosti života kapitulních kněží klášternímu životu, chei na závěr stati o klášterních zahradách připojit ještě alespoň zmínku o zahradách Vyšehradské

kapituly, které patřilo velké území pod Vyšehradem včetně botičského úvalu. Velká byla asi také zahrada, kterou vyšehradským kanovníkům věnoval kníže Soběslav I. Ležela rovněž na úpatí hory Vyšehradu. Nejstarší zpráva o ní pochází již z roku 1130.

Hřbitovy

Podíváme-li se na zahradní tvorbu ze zorného úhlu tří základních funkcí – hospodářské, obytné a společenské – pak první projevy společenské funkce ve stylizaci pří-

rodního prostředí nacházíme v úpravách kultovních okrsků, posvátných hájů, obětíšť a pohřebišť. Z nich se postupně vyvinuly úpravy památníků a pietních shromaždišť, ale také poutních míst, divadel v přírodě atd.

S vývojem lidských sídlišť v městský útvar obehnaný hradbami mizí bezprostřední spojitost s okolní přírodou a funkce pohřebišť se přenáší na menší zelené plochy uvnitř hradeb – na hřbitovy.

V Praze byla za Karla IV. většina hřbitovů umístěna u kostelů. Jejich situování

Zahrada karmelitánského kláštera u Panny Marie Sněžné z plánu D. Hubera z roku 1769 (reprodukce J. Janatková)

i rozloha alespoň dvěma směry jsou někdy stanovitelné podle charakteristické věže – zvonice, jež stávala opodál kostela. Existence hřbitova byla takto s určitostí stanovena u obou farních kostelů na Novém Městě, u kostela sv. Jindřicha a sv. Štěpána. U obou měla plocha pro hřbitov a příslušenství tvar lichoběžníku. Hřbitovy byly i u dalších novoměstských kostelů, jako u sv. Vojtěcha v Jirchářích a sv. Petra na Poříčí.

Byly pochopitelně také u kostelů ve starších městech, ve Starém Městě například u kostela Panny Marie před Týnem, u sv. Haštala, sv. Kříže Většího, sv. Havla, sv. Kříže Menšího, u sv. Valentina na Malé Straně a sv. Jana Křtitele na Újezdě, u sv. Vavřince na Petříně, sv. Mikuláše na Malostranském náměstí a na Hradčanech u sv. Benedikta. Vlastní hřbitovy měla většina klášterů.

V Praze existoval také židovský hřbitov, nazývaný Židovská zahrada a sloužící jako ústřední pro celé Čechy. Přemysl Otakar II. podle Starých letopisů českých roku 1254 povolil založení malé židovské osady na pozemcích jižně od Újezda sv. Martina a potvrdil přitom také výsadu k pohřbívání, která však prý byla ještě starší. Židovská zahrada zanikla roku 1478, kdy král Vladislav vydal souhlas k jejímu zastavění. Její polohu si dnes můžeme přiblížit podle toho, že před rozdělením na více stavenišť byla nejdříve rozpuřena ulicí, která vedla od severu k jihu v místech dnešní Vladislavovy ulice.

Zahrady farních domů

Z hlediska středověké zahradní tvorby nepředstavují farské zahrádky samostatný typ. Podle náplně je lze považovat za obdobu měšťanských zahrádek. Situováním u farních domů blízko kostela, pokud jsou se hřbitovem, se zas spíše blíží klášterním

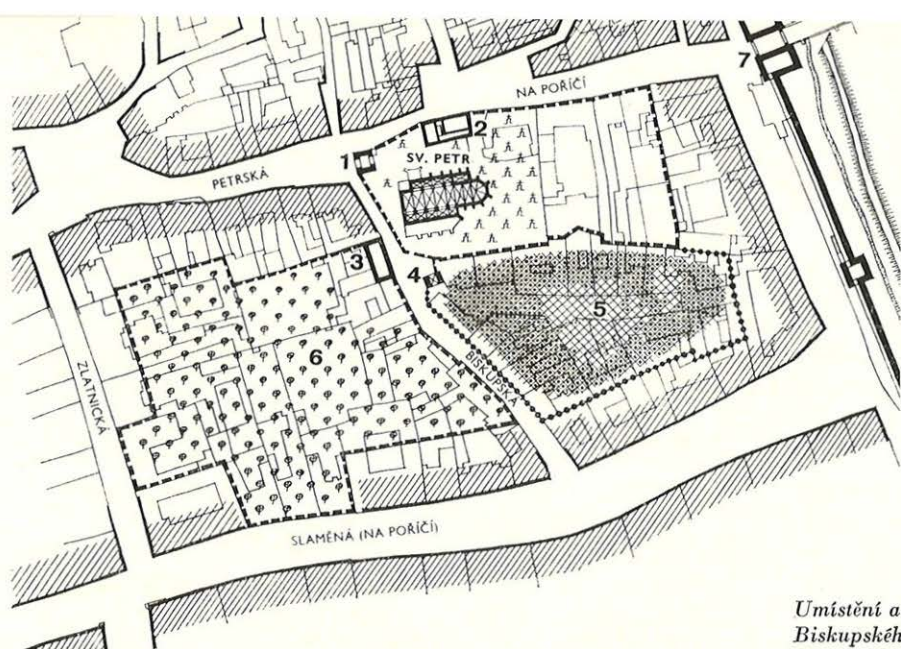
zahradám. Farské zahrady s farou na západním konci zabíraly u obou nových farních obvodů v Novém Městě u sv. Jindřicha a u sv. Štěpána pruh podél kratší strany lichoběžníkové plochy, vyčleněné pro účely kostela s příslušenstvím včetně hřbitova. Jistá je též zpráva o zahradách farních domů u kostela sv. Petra a sv. Klimenta na Poříčí.

Ve starších pražských městech byly farní zahrady u staroměstského kostela Matky Boží před Týnem, sv. Haštala, sv. Havla a sv. Valentina, malostranského kostela sv. Mikuláše a hradčanského kostela sv. Benedikta. Lze však předpokládat, že fara se zahradou byla i u dalších tehdejších farních kostelů.

Zahrady dvorů

V hierarchii tří základních funkcí (hospodářské, obytné a společenské), je bezesporu na prvním místě hospodářská funkce, ze které zahradní tvorba v podobě užitkové zahrady vyšla a dodnes se udržela.

Často plošně velmi rozsáhlé užitkové zahrady, v nichž se pěstovaly ovocné stromy, zelenina, případně i vinná réva a chmel, patřily ke dvorům. Například Biskupský dvůr (uváděný také jako dvůr Křižovníků nebo dříve také dvůr Špitálský asi podle Špitálska-Karlína), který byl správním střediskem Poříčí a součástí pozemkového majetku, patřícího ve 13. a 14. století rytířskému řádům, měl dvě zahrady. Samotný dvůr se nacházel východně od Biskupské ulice a jihovýchodně od kostela sv. Petra se hřbitovem. Menší zahrada, severně od Biskupského dvora, přiléhala k petrskému hřbitovu. Druhá zahrada byla daleko větší a nacházela se východně od dvora v prostoru mezi Petrskou, Zlatnickou, Slaměnou (dnes Na Poříčí) a Biskupskou ulicí, která ji od zdi dvora oddělovala.

*Umístění a rozsah zahrady
Biskupského dvora na Porčí
(kresba V. Lorenc,
reprodukcce J. Janatková)*

Uvedený příklad dvora hospodářského charakteru nelze pochopitelně zaměňovat se dvorem charakteru sídelního. Takový dvůr byl jako sídlo mladého krále Václava IV., Karlova syna a nástupce (korunovaného roku 1376, dva roky před smrtí Karla IV.) postaven podle projektu vzniklého ještě za života Karlova, v prostoru severně od Pražské brány. Zahrady, které byly součástí souboru, měly obytný reprezentační ráz. Obdobně byl jako sídlo postaven na místě vévodova hrádku také dvůr – hrádek Václava IV. na Zderaze, v jehož areálu obklopeném zdí s cimbuřím byla veliká zahrada na sever od králova hrádku a zahrada jižně od hrádku, která sloužila jako spojení s lázní u pramene studánky Pučky.

Zahrady špitálů

Jako samostatný druh zahrad, které v době Karla IV. v Praze existovaly, uvádím zahrady špitálů podle jejich situování

u míst určených k ošetřování nemocných a chudých.

V Praze existovaly dva starší špitály již před obdobím vlády Karla IV., špitál sv. Františka, který byl součástí kláštera křižovníků s červenou hvězdou u pražského mostu na Starém Městě, a špitál sv. Lazara, severně od budoucího Dobyččího trhu, dnes Karlova náměstí na území pozdějšího Nového Města.

Na území Starého Města k nim v polovině 14. století přibyl Bohuslavův špitál východně od Janského náměstí (na místě pozdějšího konventu milosrdných bratří) a špitál sv. Františka Serafinského v sousedství předchozího (rovněž východně). Domnívám se, že zmíněné špitály mohly mít zahrady jen menšího rozsahu, nejspíš lékárnického a zelinářského typu. Špitál u křižovníckého kláštera asi vlastní zahradu vůbec neměl.

Jinak tomu bylo u dalších dvou špitálů, které v polovině 14. století k předchozím

přibýly na Novém Městě. Ke špitálu Jana Jakuba, který pražský měšťan Jan Jakub založil pro chudé při Slaměné ulici (později Šilinkovy, dnes na Poříčí), patřil i dvůr s velkou zahradou, jistě hlavně užitkovou. Špitál Pokory Panny Marie, který byl založen pro zehudlé občany u Botiče pod Vyšehradem, měl v areálu mezi ulicí Na Slupi, Špitálskou (později Vyšehradskou) a ramenem Botiče také velkou zahradu, opět se dá předpokládat, že užitkovou.

Měšťanské zahrady

Další ze tří základních funkcí, které podmiňují tvorbu zahrad, je funkce obytná. Samozřejmě, že byla v určité míře zastoupena i u jiných již uvedených druhů zahrad, ale její zdůraznění v souvislosti s měšťanskými zahradami považují s ohledem na dobu, kterou sledujeme, za nejlogičtější. Naopak připomínám, že u měšťanských zahrad se zas obytná funkce prolínala s funkcí společenskou a hospodářskou.

Hlavním motivem měšťanské zahrady byla jakási obdoba růžového dvora či zahrádky se studní, kašnou nebo jenom obyčejnou nádrží na vodu. Doplněvala ji tzv. drnová lavička k posezení, besídka, altánek nebo jen treláže obrostlé popínavými růžemi. Vzácnější květiny se pěstovaly na vyvýšených, nízkými dřevěnými plůtky zpevněných záhonech, běžnější druhy byly volně vysázeny v trávnicích. Vedle těchto k oddechu sloužících, buď ovocnými, někdy i okrasnými stromy domácího původu (lípa, javor, dub) doplněných míst byly v měšťanských zahradách jistě i prvky užitkové, v menších alespoň zelinářské záhony a už zmíněné jednotlivé ovocné stromy, ve větších, které vznikly zejména v Novém Městě, to byly užitkové plochy opět zelinářské a ovocnářské většího rozsahu.

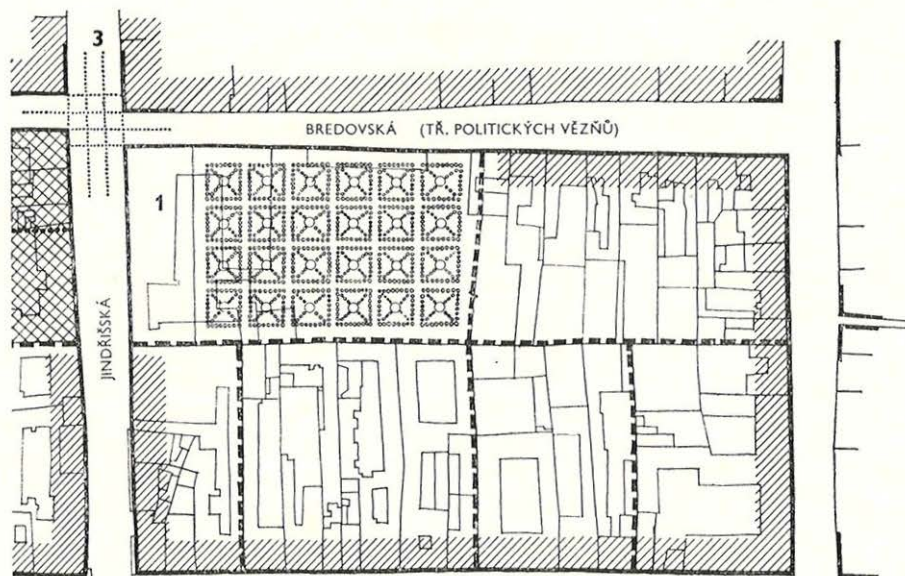
Zpráv o tom, které z měšťanských domů

v tehdejších starších městech pražských měly zahradu, se prozatím mnoho zjistit nepodařilo. Jistě však existovala zahrada u Olbramovského domu čp. 932/I. na Staroměstském náměstí a u dalších domů zejména ve Štupartské ulici, na Ovocném trhu, v Rytířské a Bartolomějské ulici.

Zmínka o zahradách měšťanských domů v Novém Městě je více. Vznikaly hlavně uvnitř bloků. U čp. 836-838/II. při Koňském trhu byla zahrada měšťana Konrada Hauera, mezi domy v ulicích Panská, Nekázanka a Jindřišská zahrada sladovníka Křížaly; zahradu písníka Svacha severozápadně od Jindřišské ulice rozdělila později na dvě městiště úzká ulička mezi ulicemi Na příkopě a Jindřišskou, dnešní Nekázanka. Alespoň menší zahrádky byly u domů, vysazených později v tzv. Růžové zahradě v okolí dnešní Růžové ulice, původně vyčleněné pro kostel sv. Jindřicha a příslušenství z majetku křižovníků, pro velký rozsah zcela nezabrané. Zprávy existují také o zahradách u domů v ulicích Krakovské, Bolzanově, Hyberské a Na Florenci. Na území dnešní Vladislavovy ulice byla Charvátova zahrada a v jejím okolí další zahrady u domů ve Spálené, Mikulandské a Řeznické ulici. Podle zápisů z roku 1381 byla u rohového domu proti klášteru augustiniánek u sv. Kateřiny zahrada Václava Lopaty a v jejím sousedství velká Skeřidlova zahrada. Kromě uvedených příkladů existovalo u novoměstských domů mnoho malých velice jednoduchých zahrádek navazujících na dvory domů.

Lékárnické zahrady

Samostatné světské lékárnické zahrady, někdy označované též jako botanické, se vyvinuly z lékárnického typu zahrad klášterních. Rovněž se v nich pěstovaly léčivé byliny a koření.

Umístění
a rozsah
lékárenské
zahrady
Angela
z Florencie
(kresba
V. Lorenc,
reprodukce
J. Janatková)

Prvá zahrada tohoto druhu v Praze a možná i ve střední Evropě vznikla právě v době Karla IV. na ploše přes 1 ha veliké v rohu mezi dnešní Jindřišskou ulicí a třídou Politických vězňů v místech, kde v současné době stojí hlavní pošta čp. 909/II. Spolu s vedlejšími budovami ji u svého domu v Jindřišské ulici založil dvorní lékárník a důvěrník Karla IV. Angelus de Florencia. Podle něj se také zahrada nazývala Andělská, Hortus Angelicus. Obklopovala ji ohradní zeď. Uvnitř byla zahrada členěna do čtvercových nebo obdélníkových polí, podle potřeby ještě dále rozdělených na pravidelné opět čtvercové nebo obdélníkové záhony. Nezbytná nádrž s vodou sloužila k oživení i k zalévání.

Karel IV. se v ní prý velmi rád procházel a vyhledával ji také jako místo diskusí s básníkem Petrarkou a snad i Colou di Rienzi. Angelo z Florencie podléhal jen české koruně. Od jiných jurisdikcí jej Karel IV. osvobodil a zaručil mu to udělením zvláštní výsady listinou z 27. března 1360,

kteřou navíc osvobodil jeho dům se zahradou a vedlejšími budovami v Jindřišské ulici od všech dávek a příspěvků.

Ke konci 14. století vznikly v Praze ještě další lékárenské zahrady, podle zprávy z roku 1382 zahrada lékárníka Onofria v místech dnešní nemocnice v bývalém klášteře a nemocnice alžbětinek Na Slupi a roku 1393 zahrada lékárníka Augustina u jeho domu na Střeleckém ostrově.

VINICE

O tom, že pěstování vinné révy bylo v Praze a jejím okolí rozšířeno již před obdobím vlády Karla IV., svědčí např. zpráva o tzv. vinici V ráji, která již roku 1146 existovala v místech dolní části dnešní zahrady Kinských. Ve 13. století jsou vinice známy též na svazích Botiče, který se dříve jmenoval Vinný potok a plochy kolem něj ve Vršovicích i v Nuslích se nazývaly Viničné údolí. Také vinice v Košířích a jinde jsou známy jako starší.

Nevídaný rozvoj vinic však v Praze a jejím okolí nastal, když Karel IV. roku 1348 vydal nařízení o vzdělávání zahrad a vinic s ušlechtilou révou. Představu, kterou si Karel IV. nejspíše vytvořil pod vlivem vyspělého vinohradnictví a vinařství francouzského, však tento rozvoj asi zcela neaplnil. Pravděpodobně zjistil, že bez organizace odborného zakládání vinic, zpracování vína i usměrnění dovozu cizích vín a obchodování s ním bude realizace jeho záměru velmi nedokonalá a zdoluhavá.

Ještě než se budu zabývat opatřeními, která z toho důvodu nařídil, chci objasnit dva použité termíny – vinohradnictví a vinařství. Pod pojem vinohradnictví se zahrnuje veškerá problematika z okruhu pěstování vinné révy, počínaje výběrem vhodné polohy a půdy a jí odpovídající odrůdové skladby přes rozmnožování, vysazování a ošetřování vinné révy až po sklizeň hroznů, kdežto vinařství zahrnuje výrobu, ošetřování a uskladňování vín i správnou kulturu jejich pití.

Jaká tedy byla opatření, která Karel IV. pro rozvoj vinohradnictví a vinařství v Praze a jejím okolí nařídil? V únoru roku 1358 vydal prvé privilegium, kterým nejen přikázal vysazování vinic v okruhu tří mil okolo Prahy do čtrnácti dnů po jeho zveřejnění, ale na podporu a ochranu vinic současně vydal i tzv. viniční práva, z nichž nejdůležitější je osvobození vinic na dvanáct let od všech poplatků, a zřídil úřad perkmistra pražských viničních hor. Platnost tohoto ustanovení pro celou zemi rozšířil Karel IV. druhým privilegiem z května roku 1358. Dovoz a obchodování s vínem usměrnil privilegiem z roku 1370.³

Rozšíření vinic, které pokryly volné strání uvnitř města a kolem tehdejší Prahy vytvořily zelený prstenec, velmi změnilo tvářnost města. Můžeme si o tom i dnes vytvořit určitou představu. Začneme-li od svahů

Petřína, částečně Karlem IV. v letech 1360 až 1362 připojených k tehdejšímu Menšímu Městu, pak plochy z vnitřní severní strany Hladové zdi, kde je dnes sad na Nebozízkou, pokrývaly dvě třetiny vinice křížovníků a Názovy (po prodeji roku 1433 nazvané Nebozez). Za Hladovou zdí, v místech zahrady Kinských – tedy už na území Smíchova – byla starší vinice V ráji nebo Ráj, o které existují zmínky již z roku 1126 v darovací listině Vladislava II. klášteru plaských cisterciáků. Na patě svahu s ní sousedila vinice blízkého kartouzského kláštera, která ležela z větší části mimo plochu dnešní zahrady Kinských. V místech nynějšího parku Klamovka pokračoval pruh vinic, který se od Petřína táhl až do Košíř, s tzv. viničí Srpová hora, náležející majiteli domu U srpu Václavu Lauterbachovi. Z dalších smíchovských vinic stojí za zmínku ještě velká vinice Věneček pražského kramáře Kříže s lisý a strážními věžemi v prostoru nynějších Husových sadů, a velká vinice na místě dnešní Santošky.

Na pruh vinic v oblasti Smíchova navazovaly směrem ven z města zlíchovské vinice a vinice na svazích u Motolského potoka v Košířích a Motole. V Košířích patřilo hodně vinic ke dvorci (později sídlo majitelů Košíř usedlost Cibulka), jehož držitelem byl ve 14. století písař kuchyně dvora Karla IV. Jindřich Náz.

Vinice se rozhojnily v Břevnově a Dejvicích, kde se dodnes zachovaly názvy viničních usedlostí Hadovka, Mydlářka, Hercovka, Juliska, Zlatnice, Santinka a další.

Při sledování prstence vinic a zahrad dále na sever a západ od Hladové zdi narazíme na viniči pražské kapituly, která podle písemné zprávy z roku 1385 zabírala téměř celou plochu stávající seminářské zahrady. Dále severozápadním směrem pokračoval pozemkový majetek s četnými vinicemi strahovského kláštera, který zabíral široký

hřbet i severní svah Petřína a na něj navazovaly zahrady a vinice pražské šlechty a měšťanů pod Hradem. Odtud severovýchodně zasáhlo Karlovo nařízení také území Holešovic a Letnou, kde se podle Karlova příkazu vinice rozšířily i na část náhorních rovin. Na svahu proti nynější budově Úřadu předsednictva vlády byly vinice Plesenskejn a stará Olbramovská vinice s lomem, později známá pod názvem Žárovská. Za nimi se pás vinic táhl až ke staré osadě Bubny.

V Libni vznikly vinice v okolí obou tvrzí, které tehdy stály v místě nynějšího Podvinného lisu a zámku, a vyrůstaly v nich strážní vížky, sklípky, viniční domky, někdy dokonce i malé usedlosti, jejichž názvy se dodnes uchovaly v místních názvech ulic – Palmovka, Balabenka, Kotlaska, Stírka, Kolčavka, Rokoska aj.

V Karlíně způsobilo Karlovo nařízení rozvoj vinic na tehdejšími tzv. Zábransku a Špitálsku. Prstenec vinic odtud pokračoval vinicemi založenými nejprve na jižních svazích hory Vítkova, později i na severní náhorní planině Mezihoří, do rozsáhlé oblasti dnešních Vinohrad a Žižkova, tzv. Viničných hor, kde zásadní změnu ve vzhledu po vymýcení lesa ve 13. století ladem ležící krajiny vyvolalo také až Karlovo nařízení o vysazování vinic, i když blízkost nově založeného a hradbami uzavřeného města zde také hrála roli. Hned za příkopem nového opevnění se od Koňské brány k Horské táhla například Šrámkovská vinice Matyáše Šráma, východně v místech dnešního hlavního nádraží vinice Lichucká a Kiliánova. V úseku od Koňské brány k bráně Svinské vzniklo ve směru od hradeb do krajiny pět vinic, z nichž prvá u hradeb končila lomem. Odtud asi vznikl název Na skalnici.

V místech bývalé Kanálské zahrady, která byla jedním z dílů vybraných pro za-

ložení nynějších Riegrových sadů, existovalo ve 14. století několik vinic. Jedna z nejstarších patřila dvornímu lékárníkovi Angelovi z Florencie. V oblasti dnešního náměstí Míru byly vinice s vinnými lisy, domky i letohrádky součástí předměstských pozemků řádu křižovníků u sv. Benedikta.

Z Vršovic se nově založené vinice spolu se staršími (ze 13. století) táhly ve viničném údolí podél viničního potoka (Botiče) do severozápadní části nynějších Nuslí a k okraji Vyšehradu. Plynule přecházely do ploch se zahradami a vinicemi v soliterně zastavěné nejjihnější části Nového Města. Poslední vinice z tzv. viničného údolí se dodnes zachovala na prudkém jižním svahu Havlíčkových sadů (Gröbovka) nad Botičem. Názvy vinic, které tu v době Karla IV. existovaly, se nezachovaly, známé jsou až názvy z 15. století.

Pruhem vinic viničného údolí z Vršovic až k Vyšehradu a vinicemi staršího původu i nově v době Karla IV. založenými u osady Podolí-Dvorce se námi sledovaný prstenec vinic uzavírá. Čím více si měšťané po vzoru krále a šlechty osvojovali pobyt ve viničích, ve kterých si kromě budov pro lisy stavěli také strážní věže, viniční domky a někdy i drobné usedlosti, tím víc se vinice stávaly místy práce a užitku, ale také odpočinku.

RYBNÍKY

Praha byla v době Karlově jedním z nejlidnatějších měst a není proto divu, že Karel IV. sledoval rozvoj všech způsobů zásobování, mezi nimi i zásobování pražských rybích trhů rybami z místních zdrojů.

Rybářství sice patřilo mezi nejstarší živnosti v Praze, ale bylo závislé především na Vltavě. U jejích břehů vznikly rybářské osady, například Rybáře při ústí Brusnice

do Vltavy v místech dnešního Klárova i specializované skupiny rybářů jako pstružníci nebo sumečníci se utvořily v Podskalí. Známe je také právo rybolovu na Botiči.

Přesto již před obdobím vlády Karla IV. existovaly v původním osídlení i rybníky. Dokonce jedna osada, zahrnutá do pozdějšího Nového Města, se nazývala Rybníček. Byl to vlastně dvůr se vším příslušenstvím, tj. s domky poddaných, kaplí sv. Longina, ovocnou zahradou a několika rybníky. Napájely je bohaté prameny, které v těchto místech přímo vyvěraly napovrch. Rybníček nebo jezírko zásobené bohatou spodní vodou, eventuálně vodou vedenou struhou či přepadem z nedalekých vodních nádrží v osadě Rybníček, bylo také v oblasti, která se podle povahy místa přiléhavě nazývala Nad jámou, Na louži i jinak.

Po založení Nového Města tyto nádrže nezaujaly. Alespoň tři z rybníčků v bývalé osadě Rybníček existovaly ještě v roce 1428.⁴

Zprávu o tom, že v tehdejší době v Praze vznikly nějaké větší vodní plochy uvnitř městského opevnění, jsem nenalezla. Na prostranstvích, v zahradách nebo vinicích vznikly spíše menší nádrže na pitnou nebo dešťovou vodu a tzv. pisciny k dočasnému přechovávání ryb, nádrž na pitnou vodu s kašnou například na Staroměstském náměstí,

nádrž s rybami v zahradě karmelitánů u Panny Marie Sněžné.

Dva rybníčky se připomínají v blízkosti hradebních zdí nedaleko vinice Vestfálka v místech nynější budovy státních drah čp. 1734 a 1735/II. V Nuslích, v místech dnešního parku Jezerka, vznikla u pramene potoka Jezerky hluboká nádrž, které se pro vanovitý tvar říkalo Libušina lázeň.

Velké množství rybníků, někdy ohromných rozměrů, vzniklo v okolí Prahy. Otta Cvrk v rukopise přednášky „Pražské vodohospodářské technické památky ze středověku“ přednesené v Národním technickém muzeu 29. 6. 1959 uvádí, že jich bylo 120, zachovalo se jich 45 a největší z nich je zábhlický Hamrák s rozlohou 3,5 ha.

Zahrady, vinice, rybníky

Pokusila jsem se naznačit, kde se nacházely, a přiblížit, jak vypadaly v době vzdálené od současnosti přes 600 let. Přehled o jejich množství není jistě vyčerpávající, stejně tak popis velikosti, vzhledu i využití jsem zpravidla mohla jen odvodit. Přesto jsou ještě i v dnešní době důkazem o udržení a rozvinutí úcty k přírodě a rostlinám ve středověku i o smyslu Karla IV. nejen pro funkční logiku úprav, ale i pro půvabný vzhled města a krásu okolní krajiny.

Poznámky

¹ Rukopis přednášky, O. Cvrka Pražské vodohospodářské technické památky ve středověku, přednesené v Národním technickém muzeu 29. června 1959.

² Birnbaumová, A., Pražské zahrady. Kniha o Praze, Praha 1931.

³ Podrobnosti k jednotlivým privilegiím, organizaci a kompetenci viničního úřadu i k listinám a knihám viničního úřadu jsou velmi obsírně rozvedeny v příspěvku Marie Válkové-Frýzové Úřad perkmistra pražských viničních hor, uveřejněném ve sborníku příspěvků k dějinám hlavního města Prahy, svazek VI. Praha 1930.

⁴ Lorenc, V., Nové Město pražské, Praha 1973.

- Birnbaumová, A., Pražské zahrady. Kniha o Praze (Pražský almanach). Praha 1931.
- Cvrk, O., Pražské vodohospodářské technické památky ze středověku. Praha 1959.
- Gothein, M. L., Geschichte der Gartenkunst. Jena 1914.
- Havránek, E. T., Neznámá Praha. Sv. II. Praha 1939.
- Kuča, O., Vývoj zahrad, parků a krajinářských úprav. Kavka, B. a kolektiv, Krajinářské sadovnictví. Praha 1970.
- Lorenc, V., Nové Město pražské. Praha 1973.
- Maivald, V., Geschichte der Botanik in Böhmen. Wien u. Leipzig 1904.
- Novák, M., Ryby, rybáři, rybárny. Památky a zajímavosti Prahy. Praha 1960.
- Procházka, J., Sady a stromy v Praze. Zprávy památkového sboru hlavního města Prahy. Praha 1931.
- Poche, E.-Wirth, Z., Zmizelá Praha. Praha 1947.
- Stefan, O., Pražské kostely. Praha 1936.
- Šedivý, E., Lékárník Angelus a jeho botanická zahrada. Časopis čs. lékárnictva č. 24–31, ročník 1908.
- Teige, J., Příspěvky k dějinám pražských zahrad. Praha 1909.
- Tomek, V. V., Úvod k dějepisu města Prahy. Praha 1871.
- Tomek, V. V., Základy starého místopisu pražského. Praha.
- Tomek, V. V., Okolí pražské před založením Nového Města r. 1348. Časopis České museum, 23. ročník, sv. 1. Praha 1849.
- Vacek, F., Dějiny vinic na území nynějších královských vinohradů od počátku XV. stol. do r. 1526. Sborník příspěvků k dějinám hl. m. Prahy, díl IV. VIII.
- Urban, M., 600 let Nového Města pražského. Časopis Architektura ČSR, ročník VII., č. 3. Praha 1948.
- Wagner, B., Sadovnická a krajinářská tvorba II. Praha 1964.
- Zelinka, T. Č., Pražská předměstí. Praha 1955.
- Zibrt, Č., Karel IV. o kráse a zachování stromoví. Praha 1906.
- Na jih od Petřína. Katalog k výstavě v Galerii D r. 1968.
- Uprostřed Prahy bývaly rybníky. Věstník hl. m. Prahy, ročník 50, č. 3. Praha 1964.
- Zprávy o zasedání Královské české společnosti v Praze. Praha 1876.

Plánový materiál

- Kuchař, K., Plán Starého a Židovského Města pražského z doby okolo r. 1650.
- Hofman, J., Obraz barokní Prahy. Plán Josefa Daniela Hubera 1769. Praha 1944.
- Mapa Prahy z konce 18. stol. Časopis společnosti přátel starožitností českých, ročník XV. Hergetův plán. Praha 1907.
- Plán Prahy z roku 1816. Jüttnerův plán. Praha 1972.
- Pražské zahrady, parky a sady v letech 1790–1830 I., II. Syntetický plán zpracovaný arch. Eduardem Hnilíčkou ve spolupráci s dr. Zdeňkem Wirthem v letech 1954–1955. Praha 1969.

Obrazový materiál

- Novotný, A., Grafické pohledy Prahy 1493–1850. Praha 1946.
- Čáp, F.-Jindrová, J., Nejstarší pohledy na Prahu. Praha 1967.